

**ПРАВО НА СПАДЩИНУ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА**

**Заїка Юрій Олександрович**, доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри цивільного права і процесу НАВС

Зміни соціального економічного ладу суспільства зумовлюють, як правило, і зміни у співвідношенні між державною та приватною власністю. Правове регулювання відносин, які виникають у сфері економічної діяльності з приводу набуття матеріальних благ, здійснюється за допомогою кодифікованих актів різних галузях права.

В системі соціально-економічних прав громадян України важливе місце посідає право на власність. В ст. 41 Основного Закону України закріплено право кожного громадянина "володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності".

Елементом права розпорядження власністю є і право особи на розпорядження своєю власністю на випадок смерті.

Держава створює належні умови, щоб кожний громадянин мав можливість набувати та ефективно використовувати належне йому майно, визначати його долю. Право заповідати майно є складовою частиною змісту цивільної правоздатності.

Кожен громадянин має можливість ще за життя виявити свою волю щодо майбутньої долі належного йому майна на випадок смерті. Чинне цивільне законодавство проголошує принцип свободи заповіту, який полягає у тому, що при складанні заповідального розпорядження заповідач має право заповісти своє майно не лише законним спадкоємцям, а і будь-яким особам.

Спадкодавець в заповіті може усунути від спадщини своїх родичів або взагалі позбавити спадщини осіб, яких законодавець відносить до категорії спадкоємців за законом (батьків, подружжя, дітей, братів, сестер, бабку, діда, дядька, тітку, членів сім'ї, утриманців та ін.).

Заповідальна свобода має і негативні риси. У спадкодавця можуть бути близькі родичі, для яких він був єдиним годувальником, і які за життя мали права вимагати від нього утримання. Після смерті спадкодавця такі особи можуть бути позбавлені засобів до існування.

Правове становище особи в будь-якому суспільстві визначається з врахуванням гармонічного співвідношення як особистих прав і інтересів громадянина, так інтересів держави, суспільства і окремих громадян.

Держава зацікавлена в тому, щоб громадянин максимально використовував надані йому права, оскільки будь-яке суб'єктивне право має соціальну цінність лише за умови його реального здійснення. Проте реалізація наданого права не повинна суттєво зачіпати інтереси інших членів суспільства.

Межі свободи заповіту чинне законодавство обмежує правами, так званих обов'язкових спадкоємців, тобто осіб, яким незалежно від волі заповідача та змісту заповіту надано право на спадщину в розмірі не менше ніж половини від частки, яка належала б їм за законом, якщо б заповіт не було складено. Цим правом користуються непрацездатні і неповнолітні діти заповідача, його непрацездатні батьки та непрацездатне подружжя. Тобто, в цьому випадку реалізація права спадкоємців за заповітом інколи не може не суперечити інтересам обов'язкових спадкоємців.

Для сучасного історичного періоду розвитку країни характерним стає істотний перерозподіл національного багатства, розмір окремих спадкових мас може обраховуватися цифрами, якими раніше оперували лише в державному бюджеті, відповідно, частка, яку пропонується надавати обов'язковим спадкоємцям, може становити значні кошти і це при тому, що заповідач намагався (можливо, не безпідставно) позбавити їх спадщини.

Так спадкоємець може вчинити дії, які не дають підстав усунути його від спадщини за законом як негідного, проте водночас такі суперечать нормам моралі, а в певних випадках і закону. Наприклад, спадкоємець дав брехливі свідчення в суді проти спадкодавця чи звинуватив того у вчиненні тяжкого злочину, не сповістив про те, що готується замах на життя спадкодавця тощо.

Обмеження волі заповідача в таких випадках є аморальним.

Спадкування, як соціальне явище, створює об'єктивні передумови для формування в суспільстві як середнього класу, так і інтелектуальної еліти. Спадкове право нерозривно пов'язане із правом власності, а інститути спадкового права логічно побудовані на засадах права власності. Кожна людина зацікавлена в тому, щоб все що вона змогла за життя набути, віднайти, створити і зберегти перейшло до її нащадків.

На нашу думку, якщо негідна поведінка спадкоємців спонукала заповідача мотивовано усунути їх від спадщини, розмір якої перевищує, певну, визначену суму, то інтереси обов'язкових спадкоємців можна захистити шляхом надання їм довічного аліментування за рахунок спадкового майна.

Така новела дозволить виконати посмертну волю спадкодавця, щодо розпорядження майна, яким він є власником, а і з іншого, захистить інтереси тих спадкоємців, яким спадкодавець у відповідності із чинним законодавством зобов'язаний був надавати допомогу і за життя.

Мета інституту обов'язкових спадкоємців – не збагачення останніх за рахунок спадкового майна, а соціальний захист непрацездатних осіб, яких спадкодавець зобов'язаний був утримувати, незалежно від свого бажання.

В спадковому законодавстві також повинна бути передбачена аналогічне за змістом положення, яке міститься в ст. 83 Сімейного кодексу України «Позбавлення права на утримання або обмеження його строком», яке б надавало суду право позбавити обов'язкового спадкоємця спадщини у випадку, коли його непрацездатність пов'язан із вчиненням умисного злочину, зловживанням алкогольними чи наркотичними речовинами та ін.

Держава гарантує не лише право приватної власності, а й право спадкування, тому і правове регулювання спадкових відносин має міжгалузевий характер. Право спадкоємців за заповітом на спадщину, як і волевиявлення спадкодавця, не повинно безпідставно обмежуватися.

Конституція – це Основний закон будь-якого суспільства, що має вищу юридичну силу і поширює свою дію на всю територію країни. Закони та інші акти цивільного законодавства не повинні суперечити конституційним нормам. Право успадкування визначене як конституційне право громадянина у конституціях Республіки Білорусь (ст. 44), Республіки Болгарія (ст. 17), Естонської Республіки (ст. 32), Республіки Македонія (ст. 30), Республіки Молдова (ст. 46), Республіки Угорщина (ст. 41), Республіки Узбекистан (ст. 36), Республіки Хорватія (ст. 48), Російської Федерації (ст. 35), Словацької Республіки (ст. 20), Чеської Республіки (ст. 11 Хартії основних прав та свобод).

Право на спадщину є одним із основних цивільних прав фізичної особи, у зв'язку з цим вноситься пропозиція щодо змін у Конституцію України та приведення її у відповідність до практики європейської спільноти. Право на спадщину необхідно закріпити в ч. 5 ст. 41 Конституції України: "Право на успадкування гарантується".